

Het Hagelkruis

Heemkundekring Barthold van Heessel Aarle-Rixtel

33e jaargang, nr.3 2016

COLOFON

HET HAGELKRUIS

Informatieblad van Heemkundekring Barthold van Heessel te Aarle-Rixtel. Tijdschrift met artikelen over geschiedenis, archeologie, heemkunde e.a. met betrekking tot Aarle-Rixtel. Verschijnt drie à vier maal per jaar.

Redactie

Contactpersoon: Henk van Beek
Tel.: 0492 381851
h.vanbeek9@chello.nl

Albert Claessen
Angela Willemsen - Huffenreuter

Heemkundekring BARTHOLD VAN HEESSEL

Kouwenberg 37, 5735 GM Aarle-Rixtel
Tel.: 0492 383553
www.heemkameraarlerixtel.nl
info@heemkameraarlerixtel.nl

Dagelijks bestuur

Voorzitter: Jan Dekkers
Tel.: 0492 381673

Secretaris: vacature

Penningmeester: Diana van de Laar
Tel.: 0492 384415
IBAN: NL79 RABO 0101 4057 31

Inhoudsopgave

Colofon en voorwoord	2
En even was de kermis in gevaar ...	3
As 't God belieft	4
100 jaar Wilhelminakanaal	6
De watermolens van het Gulden Huijs te Rixtel	8
De haam- en zadelmaker: uw eigen dier ... vereist bestier	10
Toos van Gerwen weet het nog precies	12
Het vliegtuig van de burgemeester	14
Laantje van Van der Gaag	15
Informatie heemkundekring en museum	16

Voorwoord

De afgelopen weken zaten we er warmpjes bij! Alle warmterecords werden gebroken! De herfst heeft zich inmiddels aangediend, dus werd het tijd voor een nieuwe uitgave van het Hagelkruis. Ook deze keer hebben we weer uiteenlopende onderwerpen in de aanbieding. Zo hebben we onder meer plaats ingeruimd voor kermisperikelen uit het verleden die kennelijk weer actueel zijn geworden, voor voormalige watermolens die boven water zijn gekomen, wordt er weer ruimschoots aandacht besteed aan ambachtelijke beschouwingen en haalt een van onze oudere leden levendige herinneringen op uit haar jeugdjaren. Veel plezier ermee!

De Redactie

Het Hagelkruis

In de Hooge Akkers vinden we dit hardstenen 14e-eeuws kruis met een archaisch aandoende Christusfiguur. Deze kruisen dienden in die tijd om hagelschade te voorkomen en werden altijd geplaatst op een kruispunt van wegen. Het is het enige bewaard gebleven stenen hagelkruis in Nederland.

*Foto voorzijde: Het Wilhelminakanaal bij Aarle-Rixtel
© Henk van Beek*

En even was de kermis in gevaar ...

Bert Uijtenbogaart

Toevallig of niet, de afgelopen kermis was niet wat velen ervan hadden verwacht, er was veel kritiek op de omvang, er was weinig te doen en voor de jeugd niets georganiseerd. Daar zou volgend jaar verandering in moeten komen ...

Precies vijftig jaar geleden liepen de gemoederen ook al hoog op, zij het dan bij een heel andere kant, namelijk de kermisexploitanten zelf.

Van oudsher werd jaarlijks kermis gehouden op 't Heuveltje, een kermis van bescheiden omvang, met bescheiden attracties, passend in een traditie die dateerde van rond de voorlaatste eeuwwisseling. Ieder dorp, hoe klein van omvang ook, had zo'n kermis, dus Aarle ook.

Wanneer er voor het eerst kermis werd gehouden in Aarle is onbekend. De wegen waren rond de voorlaatste eeuwwisseling slecht, dus het lag voor de hand dat het kermisplezier moest komen van een enkele attractie uit de regio.

Waarschijnlijk werd na de Tweede Wereldoorlog het besluit genomen de jaarlijkse grote kermis te vieren op de derde zondag van de maand augustus plus de maandag en dinsdag. Dat de keus op die maand viel, kwam omdat er in de directe omtrek geen kermissen in augustus waren en dus ook meer

publiek van buiten kon worden verwacht.

In 1965 werd door het gemeentebestuur besloten de kermis ingaande 1966 te verplaatsen naar een braakliggend terrein aan de toen nog nieuwe Dr.Timmersstraat. De overweging was dat er een serieuze koper voor het kermisterrein was en dat door het toenemend verkeer, auto's kregen toen nog ruim baan, er een verkeersonveilige situatie kon gaan ontstaan. In de verpachtingsadvertenties werd deze locatieverandering aan de exploitanten gemeld.

Toen enige dagen voor de opening de kermisexploitanten op de nieuwe locatie arriveerden, achtten zij het terrein echter niet geschikt om op te bouwen. Drie weken daarvoor was het nog geëgaliseerd en opgehoogd met een laag zwarte grond. Bij regenweer zou binnen de kortste keren een modderbrij ontstaan, terwijl bij droog weer (en dat was het) het zand zou rondstuiven als in de Sahara, aldus een van de kermismannen. Snel waren zij het eens, óf een ander terrein óf ze gingen naar huis! Een verzoek aan het gemeentehuis om van overheidszijde een kijkje te komen nemen leverde niets op. Een deputatie van drie kermisexploitanten later op de dag kreeg nul op het rekest: alleen aan de Dr.Timmersstraat mocht gebouwd worden, die locatie was er speciaal voor gereed gemaakt.

Na terugkeer bij hun collega's werd besloten contact op te nemen met hun vakbond, de Keuringsdienst van Waren en de bouwpolitie. Die laatste instantie was de Technische Dienst Kring Son die nog dezelfde dag telefonisch liet weten dat het terrein geschikt was. De inspecteur van de warenwet vond het terrein in zijn huidige vorm niet geschikt. Voor de verkoop van etenswaren zou de grond stofvrij gemaakt moeten worden, waarop de burgemeester antwoordde dat het terrein zo nodig natgespoten zou worden.

De stemming werd daarna steeds grimmiger. Donderdagmorgen gingen enkele kermisexploitanten ertoe over o.a. de Klokstraat met hun wagens te blokkeren; diezelfde avond stond er een nieuwe deputatie op de stoep met de advocaat van de bond, mr. Janvier, maar burgemeester Janssens gaf geen krimp en gaf alleen de toezegging dat de gemeente een tractor kon inzetten die vastzittende wagens met gemak vrij kon krijgen. Na alle voors en tegens uitgewisseld te hebben moest mr. Janvier uiteindelijk de redelijkheid van het gemeentelijk standpunt erkennen en ging men zonder resultaat uiteen.

De volgende morgen werd op het kermisterrein crisisberaad gehouden. Het werd erop of eronder en de nu pas goed boos geworden exploitanten besloten, na gezamenlijk 'gelapt' te hebben, 'goede' advocaten te nemen. Dezelfde dag gingen twee Boscse advocaten praten met locoburgemeester Ebben, maar ook zij kwamen tot de conclusie dat opbouwen in de Dr. Timmersstraat het beste advies was wat zij hun cliënten konden geven. Als men zou blijven volharden om niet op te bouwen liep men het risico op de zwarte lijst te worden geplaatst, wat kon betekenen dat zij voorlopig in geen enkele gemeente op een staanplaats hoefden te rekenen. De meeste exploitanten kozen eieren voor hun geld en bouwden op. Alleen de exploitanten van twee kinderattracties vertrokken, zodat de kermis het zonder dit vermaak heeft moeten stellen.

Als men achteraf de gang van zaken nog eens naleest, valt op dat het Helmonds Dagblad en de Traverse met hun berichtgeving wel enigszins stemming kweekten. Onder de kop "Voor dreigement bezweken" eindigt eerstgenoemd blad de zaterdag voor de aanvang van de kermis: "Aarle-Rixtel krijgt dus zijn kermis, zij het geen complete. Dat alle partijen tevreden zijn met de gang van zaken valt na de 'overwinning' van burgemeester Janssens echter sterk te betwijfelen".

In de rubriek 'Peellandse Bittertafel' wordt in het weekblad Traverse gememoreerd: "dat Aarle-Rixtel zijn jaarlijkse sensatie heeft gehad, dat de kermisgasten gegronde bezwaren hadden tegen het aangewezen kermisterrein, dat ze uiteindelijk bezweken voor het dreigement van een zwarte lijst en dat een dergelijk dreigement een vertoon van zwakte is". Ook het Bisdomblad van 26 augustus liet zich aanvankelijk niet onbetuigd: " 'De burgemeester hield het been stijf: Daar opbouwen, uit!' Of Aarle's burgemeester hiermee de sympathie van zijn gemeentenaren heeft versterkt, moet echter in twijfel worden getrokken".

Twee weken later volgde echter een rectificatie. Onder de kop "Verantwoord" had burgemeester Janssens op waardige, doch niet mis te verstane wijze uiting gegeven aan zijn ongenoegen over tentatieve berichtgeving in de pers naar aanleiding van het geschil rond de kermisexploitanten. De burgemeester hielp 'n aantal onjuistheden uit de wereld.

Maar..... gelukkig is de beslissing uit 1965 weer teruggedraaid en is de kermis sinds begin jaren negentig weer terug op de plaats waar zij thuishoort, 't Heuveltje, en niet midden in wat ondertussen een woonwijkje was geworden.

Het wachten is nu op nieuwe initiatieven.

As 't God belieft

Louis Barten

In mijn romantische jaren beschreef ik de herfst als volgt:

Het licht schijnt langs de straat en 't schijnsel licht de straat weer op. De bladeren glanzen van de regen en 't licht valt op het gevallen blad dat ligt ter aarde. Het vindt zijn waarde in wat was, de kleur van goud en zilver, een fijn brokaat van nerven als van vergane glorie.

Maar er is geen herfstgevoel zonder zomer en die kent een einde wanneer Aale kermis voorbij is, Koninginnedag gevierd en de school weer begonnen is.

Eigenlijk is het een gevoel van een nieuw begin, een nieuw geluid, waar spreekwoordelijk de lente patent op heeft. Je speelkleden worden weer schoollkleden met nieuwe elastiek erin, nieuwe knopen, nieuwe veters en goed gestopte kousen.

Je komt dan in een andere klas met een andere meester of juffrouw en je krijgt andere catechismusvragen en moeilijkere sommen en de jongens die vorig schooljaar zijn blijven zitten komen bij jou in de groep of juist niet meer.

De dagen worden korter. Het buiten spelen wordt ontdaan van 'het zal wel goed zijn', je moet actiever worden om je warm te houden want het is nog te vroeg voor een jas of een das, vindt ons moeke.

Dikwijls miezert of regent het en dan moet je binnen blijven. Op woensdagmiddag, dat is ons geluk, spelen we onder de poort tussen Van Eupen en Jan Biemans. Bij Karel Biemans onder de poort, waar de mutserd ligt opgeslagen, mogen wij en nog enkele anderen soms ook spelen.

De geoogste appels worden geschild, tot appelmoes verwerkt en in weckflessen gedaan, de witte kool wordt in stenen potten met zout gedaan om zuurkool te worden.

Kortere dagen, slechter weer, vallende bladeren en de kachel wordt weer gezet. In de keuken, de huiskamer, wordt het fornuis naar voren gehaald en de ruimte van de schouw wordt met een ethernieten plaat afgesloten. De kolenkit komt weer uit het washuis waar inmiddels de eierkolen en briketten zijn opgeslagen. Ze worden één keer per jaar door Dorus den Tus gebracht en Martien van Ganzewinkel vult door het jaar de voorraad aan. De klot wordt door nun Deurnese gebracht in vierkante pakken, met ijzerdraad bij elkaar gehouden. De aardappelkist onder de volle weckflessen wordt vol

geschud en de gestikte dekens komen weer uit de kist op zolder, nadat ze degelijk zijn nagekeken op motten en andere ongerechtigheid.

Mestkarren rijden rammelend op hun hoge wielen door de straat, soms met de ploeg er achteraan. De ekker worden weer winterklaar gemaakt net als den hof.

Onder de lamp moeten de ouderen bij ons die al op de ambachtschool zitten huiswerk maken, wij moeten onze katechismus leren die door ons moeke overhoord wordt. Ondertussen hoor je de stikmachine in het werkhuis lopen, de nieuwsberichten uit de radio, de Bonte Dinsdagavondtrein en de Boertjes van Buuten...

Buiten wordt het steeds triester, de bladeren zijn gevallen, de vogels zijn stil en de naakte takken van de bomen voor ons huis maken vreemde fantasiedieren en heksen.

En het is weer bidden, pissen en te bed.
Wel te rusten ast God belieft, zei ons Moeke dan.

De (nog onverharde) Kerkstraat in de twintiger jaren van de vorige eeuw, richting Dorpsstraat

100 jaar Wilhelminakanaal

Henk van Beek

Dit jaar is het 100 jaar geleden dat er werd begonnen met de aanleg van het Wilhelminakanaal. De Lieshoutse heemkundekring heeft onlangs een prachtige manifestatie gehouden rond dit jubileum. Aan het Achterbosch meerden een twaalfstal historische schepen aan. In één daarvan werd een interessante overzichtstentoonstelling gehouden.

Heel bijzonder was het voor deze gelegenheid opgezette scholenproject, waaraan de oudere groepen van de Laarbeekse basisscholen konden deelnemen. De kinderen genoten met volle teugen van de uitleg die ze kregen, maar zeker ook van de klusjes die zelf mochten klaren, zoals het takelen van goederen en het bewerken en klinknagelen van scheepsmetaal. Het prachtige weer maakte het feest compleet. Complimenten aan onze Lieshoutse zustervereniging!

Voor onze redactie is dit 'kanaal-jubileum' aanleiding geweest om wat oudere krantenberichten op te snorren over de beginfase van dit kanaal. In 'De Zuidwillemsvaart' (!) van 11 december 1915 wordt het volgende bekend gemaakt:

Op woensdag 22 Dec. des voormiddags om 10.30 uur zal in het gebouw van het Provinciaal bestuur te 's-Hertogenbosch worden aanbesteed: Het maken van drie boogbruggen en twee grondduikers, alle van gewapend beton, en het maken en stellen van een ijzeren ophaalbrug met bijkomende werken, onder de gemeente Lieshout, Aarle-Rixtel en Beek en Donk, behorende tot de werken van het Wilhelminakanaal. Ramming Fl. 145,000.

Vervolgens lezen we in de krant van 23 februari 1916:

Eindelijk zal er dan ook hier en in Aarle-Rixtel een begin gemaakt worden met de exploitatie van het Wilhelminakanaal. Reeds worden de laatste voorbereidselen getroffen tot het aanleggen der bruggen. De gronden daartoe bestemd zijn reeds de vorige week opgezegd.

In Aarle-Rixtel zouden reeds de rails voor de wagentjes tot vervoer van het zand gelegd zijn, ware de waterstand dezer dagen niet zoo enorm gestegen. De dorpen Aarle-Rixtel en Lieshout staan nu op een keerpunt, dat voor hen zoowel op economisch als

Twee Kempenaren met De Hommel rechts

Aangemeerde schepen aan de oostkant van de 'Beekse' brug

op financieel gebied van groot belang is. Het behoeft geen betoog, dat dusdanige onderneming zeer ten bate zal komen van den arbeidenden en den neringdoenden stand.

Zo'n zeven jaar later (4 april 1923) lezen we het volgende bericht:

Provinciaal nieuws 04-04-1923

Wilhelminakanaal

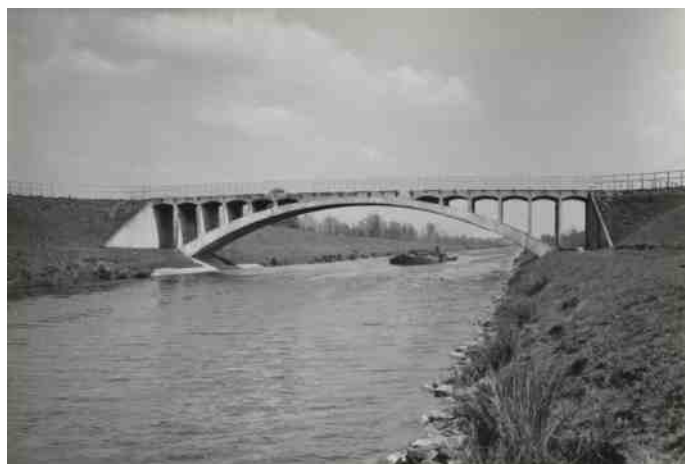
Alvorens dit kanaal voor de scheepvaart zal wor-

den geopend is het kanaal Vrijdag vanwege de Rijks- en Provincialen Waterstaat geïnspecteerd door de Hoofdingenieurs De Gelder en Kersenmakers en de Ingenieurs Van Spanje, Des Tombe, Van Noorden en Kuikens, alsmede door den Hoofdingenieur Scharp en de onderscheidende Ingenieurs welke met de uitvoering der kanaalwerken zijn belast. De inspectie geschiedde van Helmond naar Tilburg per 'inspecteur Rose'.

En zo kregen wij in Aarle 't nei knaal', zoals wij dat in onze jeugd noemden. De Zuid-Willemsvaart was voor ons 't aaw knaal'. Het 'nei knaal' was een belangrijke ontmoetingsplaats. Vooral bij 'de balken'. Dat waren betonnen palen die op een grote stapel lagen, niet ver van de Laarbrug. Hier ging in de zomer 'de slag van uit'. Menigeen heeft hier zwemmen geleerd, al dan niet in een binnenband of aan een touw. De duikplank bestond uit een stapel grote stenen afgedekt met graszoden. Elders mochten de kleinere kinderen 'poeliën' (= pootje baden) in een van de ondiepe inhammen die door te zware boeggolven spontaan waren ontstaan. Nee, je mocht niet achter de 'pöllekes'. Na de oorlog werd zwemmen in het kanaal formeel officieel toegestaan, maar.... alleen voor het mannelijk geslacht. Hiervoor moest men op het gemeentehuis een 'zwemkaart' halen, waarmee jongens en mannen toestemming kregen om binnen een bepaalde zone "zich met ontbloot bovenlichaam aan den openbare weg te bevinden". Maar dat weerhield onze meiden er niet van om zich hier ook als bad-

gast te vertonen. Wanneer de politie in zicht kwam, doken onze wetsovertreedsters de roggevelen in..... Ook was het een heuse sport om je met een geladen (diepliggend) schip een stuk mee te laten voeren, ofschoon niet iedere schipper daarop gesteld was! En wat te denken van die waaghalzerige "dodenvaart" vanaf de Laarbrug!

Ondertussen hadden de gebroeders Van Berne met hun ijscoke een standplaats ingenomen nabij de Laarbrug. Ja, het was goed toeven daar aan de Aarlese Riviera! Heden ten dage wordt er in het kanaal nog nauwelijks gezwommen, behalve dan de vissen, eenden en aalscholvers! De romantiek rond het kanaal is zo goed als verdwenen. We kijken liever naar elkaars facebook!

De eerste Laarbrug, een betonnen loopbrug

Zicht op het kanaal vanaf de Laarbrug richting Lieshout

Een boerenechtpaar nadert met 'de hoog kar' de Laarbrug, komende vanaf de Laarweg

De watermolens van het Gulden Huijs te Rixtel

Henk van Beek

Wie in Aarle een beetje bekend is, kent het bestaan van de oliemolen. Op 'd'n Oliemolen' woont Nelly Verbruggen, en ook Otto Nienhuis en Liesbeth van Boxel. Otto en Liesbeth wonen in het voormalige molenhuis. Hiernaast heeft tot aan het eind van de 19e eeuw de laatste watermolen van het Gulden Huijs, het kasteel van Rixtel, gestaan. Onlangs werd ik door Otto en Liesbeth erop attent gemaakt dat ze bij de voorbereidingen van de bouw van hun garage waarschijnlijk restanten van deze watermolen hadden gevonden. Samen hebben we deze restanten bekeken.

Op de eerste plaats had men bij het graven van de bouwput een groot aantal dikke houten palen gevonden. Deze palen waren nog op een 'ouwerwetse' manier gedisseld en aangepunt. Ze waren bij elkaar op een stapel gelegd (zie foto). De palen zaten een eind onder maaiveldniveau. Eentje lag horizontaal op een muurtje. Daarnaast is er nog een gevelsteen gevonden met daarop de inscriptie 'AP' (zie foto). Deze steen dateert uit de tijd toen er nog geen sprake was van NAP (Nieuw Amsterdams

Peil). In 1818 werd het Amsterdams Peil (AP) als vergelijkingsvlak voorgeschreven en in 1829 werd het AP voorgeschreven nulpunt voor alle peilschalen in Nederland. Na de eerste nauwkeurigheidswaterpassing (1875-1885) werd de naam Normaal Amsterdams Peil (NAP) ingevoerd. Het is een unieke steen

die men niet meer zo vaak tegenkomt. In de bouwput werd ook nog een natuurstenen fragment (zie foto) van een bouwelement gevonden, waarop een nog niet nader te definiëren reliëf te zien is. Het is best mogelijk dat deze steen afkomstig is van het Gulden Huijs. Aangenomen mag worden dat er in de ondergrond - naast het huis van Otto en Liesbeth - nog een belangrijk deel van de watermolen is te vinden.

Inmiddels is Waterschap de Aa en Maas bezig met het in kaart brengen van voormalige 'watermolenbiotopen'. Onlangs heb ik nog deelgenomen aan een brainstormsessie over dit onderwerp bij de Kilsdonkse Watermolen in Dinther. Naar aanleiding hiervan zijn er twee mensen namens het waterschap en een archeologe van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed - samen met mij - op bezoek geweest bij de oliemolen. Ze waren heel enthousiast over hetgeen hier nog te zien is. Of hier concrete plannen uit voortkomen is nog niet bekend.

Ter informatie van voornoemde mensen heb ik enig archiefonderzoek gedaan naar de geschiedenis van de Aarlese watermolens, want het is duidelijk dat er in het verleden meer dan één watermolen heeft gestaan. Uit de al beschikbare archiefvondsten heb ik een en ander in chronologische volgorde kunnen zetten.

De oudste schriftelijke bron waarin gesproken wordt over een watermolen bij het Gulden Huijs dateert van 1360. Later komen we meer schriftelijke bronnen tegen. Een duidelijke aanwijzing dat er bij het Gulden Huijs ooit twee watermolens hebben gestaan vinden we terug in een archiefstuk dat te vinden is in het Rijksarchief in Den Bosch (BHIC). In dat stuk wordt verslag gedaan van een inspectie van de watermolens op de Aa op 15-08-1650:

"Vervolgens zijn bezocht de watermolens te Rixtel gelegen bij huis van Rixtel de ene liggende op de Grote Aa en andere op Kleine Aa, toebehorende aan Jonker Johan Oudart. Eerst heeft men de sluisen gemeten. Die van de bovenste molen breed samen met het gat waar het rad in gaat 10- 6 en die van de korenmolen met het gat waar het rad in gaat 14½ voeten en de diepte van de sluis uijt de arcke 4½ voeten ende mede de publicatie met clock geslach doen, alsmede advertentie gedaen

aan de pachters van den twee hoeven van Bijnderen boven deselve molen gelegen. Soo zijn geen ingezetenen boven gelaut sijnde gecomen ende opgaende bevonden dat er geen corenlanden en waeren boven de vs. molens gelegen als alleen weijnich corenvelts den proprietaris vanden molens vs. selfs toebehorende, is daeromme niet nodich gevonden voor de voors. molens pegels te stellen."

In 1672-1673 werd de watermolen van het Gulden Huijs bij de Franse inval door oorlogsgeweld zwaar beschadigd. In 1715 werd hij ingrijpend gerestaureerd. 's Winters werd de oliemolen aangedreven door het water, 's zomers door een rosmolen. In de Hertogenbosch courant van 16-08-1771 is het volgende te lezen:

"Uit de hand te koop het Adelyk Huis van Ouds genaamt den Gulden Huize van Rixtel in het Quartier van Peelland Meyery van 's Bosch, rondsom in zyne gragten en by de Riviere d' Aa gelegen, voorzien met zes benden en vyff boven vertrekken, Neer-huizinge, Stallinge, Hoven, Boomgaarden, Bosschen, Plantagien, en confedereble Hooy en Teullanden, beneffens een nieuwe opgetimmerde Waterolliemolen en Huizinge, met het regt van Jagt en Visserye, een Leen en drie Chijns Boeken en andere prerogativen daar aangehoorende lemandt hier omtrent nadere onderrigtinge begerende, vervoege zich binnen den tyd van een maand by Mr. Jan Louis Verster Abrz. Advocaat te 's Bosch."

De molen werd in 1803 nog geroemd door Stephanus Hanewinckel, dominee (wonende te Aarle-Rixtel op huize Zonnety) en auteur van 'Reize door de Majorij van 's-Hertogenbosch', de eerste toeristische gids van Oost-Brabant, waarin hij bezienswaardigheden en de eigenaardigheden van de Meierijdorpen beschreef. Hanewinckel stak de loftrumpet over de kwaliteit van de olie uit Rixtel. Nergens in de Meierij van 's-Hertogenbosch werd er meer en betere olie uit (lijn)zaad geperst dan hier.

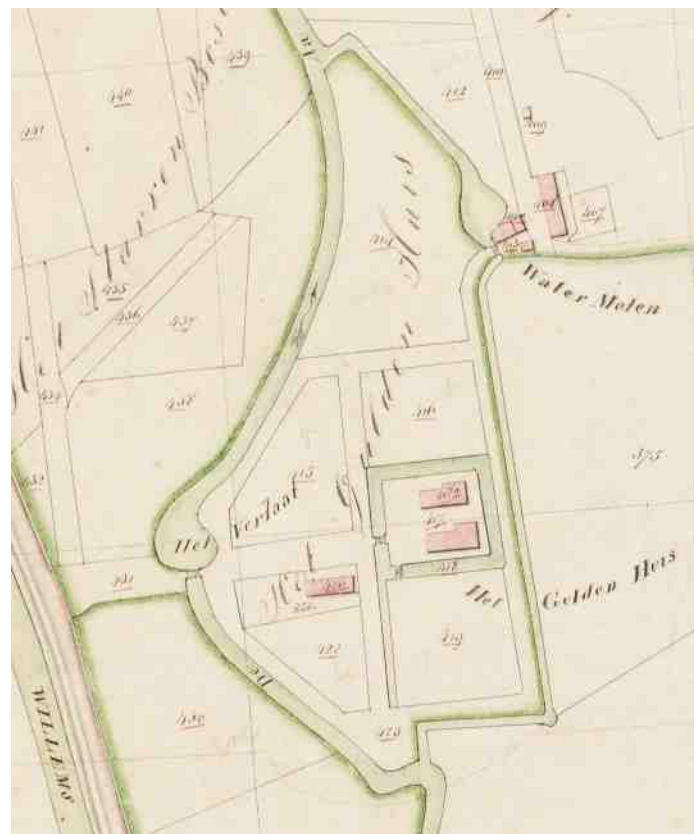
In de 'Opregte Haarlemsche courant' van 13-01-1816 vindt men de volgende advertentie: "De Eigenaren van het Adelyk Huis van Rixtel, zullen door den Notaris van Heynsbergen, ten Herberge van W. Princen, te Helmond, op woensdag den 20 Maart 1816, 's namiddags om 2uren, provisioneel, en 14 dagen daarna, finaal verkoop: HET OUDADELIJKEN HUIJS alom bekend GULDEN HUIS van Rixtel, gelegen in de Provincie Noord-Brabant, een half uur van Helmond, aan de rivier Aa, met alle deszelfs Regten en Geregtigheden daaraan van ouds annex Heerlijke Regslia 's, Titelts en andere Prerogativen, Leenhef en Chijnsboeken, Water, Ros, en Olij molen, Boeren Woningen, Hooi, Wei en Teel Landen, te zamen groot ruim 210 loopensen, alles aan elkander en rondom het Kasteel gelegen, Renderen 's jaarlijks aan vrije Revens, een duizend vijfhonderd gulden. Nader informatie ten Kantore van Notaris van Heynsbergen, te Aarle Rixtel, alwaar de Condi-

ten van verkoop te zien zijn. Brieven franco."

Op 15-06-1816 verkocht Alida Johanna Maria Francisca D'Aumerie, wonende te Son, het Gulden Huys en de watermolen aan Jacobus van Kraaij, koopman en aan Hendrik Goord van Bussel, beiden wonende te Helmond. In 1827 kocht de familie Bots de molen. In de Tabel van Classificatie der grondeigendommen van 1830 staat het volgende vermeld: "Ros- en water- oliemolen De water Rosolie molen is geplaatst in een van steen, een redelijk goed onderhoude locaal op de rivier de Aa, waardoor die des s winters omtrent 4 ½ maand word in beweging gebracht en de overige tijd door een paard werkt voor loon en word geschat op F 40,-."

In 1832 was Albertus Bots, fabrikant, wonende te Helmond eigenaar van de oliemolen, schuur en erf. De weduwe Albert Bots was in 1857 eigenaar en J. Verstappen de molenaar. Na een erfscheiding kwamen de oliemolen, schuur en erf terecht bij zijn dochter Maria Petronella Bots te Helmond. In 1871 verkocht Maria Petronella Bots de oliemolen en erf aan Johannes van der Vranden, molenmaker, wonende te Sint-Oedenrode.

In het toenmalig kadaster werd de oliemolen en erf aangeduid als water-, graan-, oliemolen. De erfgenamen van Johannes van der Vranden verkochten in 1876 de molen en erf aan Antonius Franciscus Claassen, molenaar, wonende te Gemert. Claassen verkocht hem vervolgens in 1877 aan Johannes

Fragment van de kadastrale kaart uit 1832 met o.a. het Gulden Huijs en de watermolen

Raaijmakers, molenaar van de molen aan de Bos-scheweg. Johannes verkocht hem in 1883 weer aan Alexis Engelbertus Fritsen, klokgieter.

Alex Engelbertus verkocht de water-, graan-, oliemol en erf in 1883 meteen weer door aan de gemeente Helmond. Die gemeente bleef echter niet lang eigenaar, want in 1884 verkocht de gemeente Helmond de molen en erf weer aan Alex Engelbertus Fritsen, die hem eerder al in bezit had gehad.

Uiteindelijk werd in 1885 de water-, graan- en oliemolen door Fritsen afgebroken, net als het door hem gekochte Gulden Huijs.

Linksonder de watermolen en rechts het molenhuis (fragment van een kaart uit 1875)

De haam- en zadelmaker: uw eigen dier ... vereist bestier

Joost Martens

Een van de voormalige bewoners van ons heemhuis aan de Kouwenberg was Willem Ceelen, de schoonvader van Leonardus Hesius. Willem Ceelen staat in de cijnsboeken ingeschreven als haam- en zadelmaker.

Zadels voor paarden waren vaak een kostbaar (en luxe) product. Hamen voor paarden en in mindere mate voor andere dieren waren in een agrarische gemeenschap een noodzakelijk gebruiksgoed en de haammakerij vormde dan ook een belangrijk ambacht in een dorp.

Al in de oudste tijden werd door de mens gebruik gemaakt van huisdieren als last- en trekdier. Het betrof hier niet alleen maar paarden, ezels en runderen, maar ook andere dieren werden gebruikt om grote en kleine lasten te trekken, de ploeg in beweging te houden of op een andere manier van nut te zijn voor het vervoer of als middel om voort te bewegen.

Oorspronkelijk werd daarvoor gebruik gemaakt van simpele middelen zoals een touw of riem die om de nek van het dier werd gespannen. Dit touw sneed vaak de adem van het dier af of beperkte het op een andere manier in zijn bewegingsvrijheid. Daarom werd naar andere manieren gezocht die niet alleen diervriendelijker, maar vooral ook efficiënter waren. Zo konden én het dier én de mens gediend worden. Het dier werd gespaard en de trekkracht werd op een uitgebalanceerde manier gebruikt, waardoor de kracht vanuit de ideale trekhoogte geregeld kon worden.

In veel Aziatische en Afrikaanse landen werd gebruik gemaakt van eenvoudige jukken voor ossen en andere soorten runderen voor het trekken van ploeg en kar. Ook in Europa werden enkelvoudige en dubbele jukken gebruikt die d.m.v. een stelsel van banden en riemen de enorme trekkracht van

de os om konden zetten in een goed te handelen en te sturen beweging.

Omdat er behoefte bestond aan een gemakkelijk aan te leggen trektuig of gareel ontstonden allerlei soorten gareelstelsels die aan de diverse diersoorten waren aangepast. Zo kennen we garelen voor runderen en muil dieren, voor geiten en honden en natuurlijk de alom bekende garelen voor (trek-)

paarden. Ieder gareel bestaat uit een meer of minder ingewikkeld samenstel van hamen, riemen en banden (tuig) en bevestigingen die het in- en uitspannen van het trekkende dier gemakkelijker moesten maken. Zo kon ook de trekkracht zo gelijkmatig en efficiënt mogelijk verdeeld worden. De uitvinding van het haam is waarschijnlijk in de vroege middeleeuwen gedaan (8e-9e eeuw na Chr.) Een van de belangrijkste onderdelen van het gareel is het haam. Een haam (open of gesloten) bestaat uit twee houten halfronde (ellipsvormig) gebogen ringen. Voor het maken van die houten stukken werd vaak een beroep gedaan op de wagenmaker. De houten helften werden bekleed met een leren kussen dat gevuld werd met stro, hooi en paardenhaar om de vorm zo glad en stevig mogelijk te krijgen. Verstevingingen en ijzerwerk (ringen en haken) waren vaak het werk van een collega ambachtsman, de dorpsmid.

Omdat niet ieder paard hetzelfde is, was een goed passende haam ook maatwerk. We kennen open en gesloten hamen. Open houdt in dat het haam aan de boven- of onderzijde d.m.v. een clip of riem

gesloten kon worden en zo om de nek van het paard gevouwen kon worden. Gesloten wil zeggen dat het haam zo om de nek van het paard geschoven kon worden. Door het haam komt de druk van het trekken van de last tegen de bovenkant van de borstkas van het trekdier te liggen.

Open hamen zijn vaak eenzijdig bekleed met leer, gesloten hamen zijn vaak rondom bekleed. Het haam is soms ook nog voorzien van allerlei koperen sierbeslag. Zeker bij hamen die gebruikt werden voor koetsen of luxere toepassingen was het heel gebruikelijk om het haam en de rest van het tuig te versieren met veel koperwerk en kwasten. Voor het dagelijks gebruik was dat niet zo belangrijk, maar wel werden vaak enkele bellen of kleine klokjes aan het haam bevestigd om andere weggebruikers op de hoogte te brengen van de aanwezigheid van paard en kar. Een kenmerkend geluid dat veel mensen zich nog goed zullen herinneren.

Een van de artikelen die vaak als nevenproduct door de haammaker werden gemaakt zijn zadels. Hiervoor werd vaak gebruik gemaakt van nog fijnere soorten leer en 'werk' (vulmiddel). Ook zadels werden meestal op bestelling gemaakt.

In het museum van ons heemhuis vindt u een mooie collectie authentieke hamen en paardentuig.

Bron afbeeldingen: J. Luyken-Rijksmuseum Amsterdam en Wikimedia CCA

Toos van Gerwen weet het nog precies

Henk van Beek

Speciaal voor deze uitgave had ik een gesprek met Toos van Gerwen om een aantal wetenswaardigheden uit vroeger tijden bij elkaar te kunnen sprokkelen. Toos behoort tot onze oudste leden en is nog altijd zeer geïnteresseerd in het wel en wee van ons dorp. Toos weet veel over vroeger te vertellen, zelfs over de tijd van voor de Tweede Wereldoorlog.

Toos komt uit een gezin waarin iedereen op een of andere manier volop actief was in het Aarlese verenigingsleven. Zo was haar vader - Driek van Gerwen - lange tijd voorzitter van zangvereniging 'De Klok-kengieters'. In die tijd bestond dat koor uitsluitend uit mannen. De toenmalige pastoor Janssen wist elke poging om een gemengd koor te stichten in de kiem te smoren. Veel weerstand ondervond de pastoor niet. In die tijd had de kerk het nog in belangrijke mate voor het zeggen. Vader Driek was ook actief bij het toneel. Hij was een van de hoofdrolspelers bij toneelvereniging Caranza. Uit de verhalen van Toos komt naar voren dat het in en rond huize Van Gerwen vaak - in meerdere opzichten - een gezellige boel was. Zo werd er regelmatig gedanst, in de grote woonkeuken of achter op de plaats. Was dit laatste het geval, dan werd de stoep nog eens extra 'glad' gemaakt door het strooien van kaf. Het was altijd een gezellige boel bij Boel.

Tijdens de militaire acties in Indonesië werden ook Aarlese jongens ingezet om de belangen van ons koninkrijk te verdedigen. Ondanks de grote afstand was er met het thuisfront een nauwe band. Dit was onder meer aanleiding tot het uitvoeren van een spraakmakende revue. Ook Toos leverde hieraan

een bijdrage met het duet 'Marieke van den Heikant' dat ze samen met Huub van Hoof opvoerde en dat was geïnspireerd op het 16e-eeuws mirakel-spel 'Mariken van Nieumeghen', waarover Toos in het toenmalig 'Sint Jansklokje' had gelezen. Haar broer Henk had samen met Karel van Roij veel succes met het Indische liedje 'Sarina, het kind uit de dessa', dat beiden tijdens de bevrijdingsrevue van 1994 opnieuw met veel succes opvoerden. Ook tijdens haar jeugdijaren - voor de oorlog - lieten de Van Gerwens al vaak hun fantasie de vrije loop. Zo werd er in *d'n hof* menigmaal een circusvoorstelling opgevoerd, samen met zus Lea, broer Adriaan (Broer dus!) en nog anderen. Steigerplanken vormden de tribune, aan de waspalen kwamen de rek-stokken en de ringen te hangen en nog meer van dat al. Tiny van Roy was het circuspaard! Dat kon allemaal achter het huis, want in die tijd hadden ze bij Toos thuis een grote hof.

In die tijd stond de kermis op de Kouwenberg, met onder andere een stoomcarroussel, zweefmolen, schommels en een danstent. De kermis was in die tijd hét feest van het jaar.

Carnaval, toen nog vastenoavond geheten, was in die tijd nog heel wat bescheidener van omvang dan tegenwoordig. Het was toen nog heel gebruikelijk dat de kinderen met de rommelpot langs de deuren trokken, verkleed met een tafellaken en een papieren puntmuts. "Voor een appel of een ei kwamen ze voorbij". Ook het bakken van oliebolletjes was toen met vastenoavond nog helemaal 'in'. De ouderen hadden daags voor aswoensdag een dansavond in het patronaat.

Driek van Gerwen (met zangboek) met leden van mannenkoor De Klok-kengieters

Driek van Gerwen, de vader van Toos

In Aarle woonde in die tijd al verschillende familieleden. Zo ook oom Peerke, in een van de zogeheten schoolwoningen aan de Lieshoutseweg. Peerke heeft Toos nog het lopen geleerd. Hij had zijn broer Doruske als kostganger in huis. Doruske was onder meer gemeentelijk lamphouder. Hij moest zorgen dat 's avonds de lantaarnpalen konden branden. Toos weet nog een perfect beeld te schetsen van haar toenmalige buurtbewoners. Toos woonde zelf in een door haar vader gebouwd huis aan de Koppelstraat, daar waar nu neef Gerie woont. In 1935 is de vader van Toos voor zichzelf begonnen. Haar vader werkte voor die tijd - net als haar grootvader Lindertje - bij aannemer Nol Gruijters. (Een saillant detail: de grootvader, Jan Nölle, van schrijver dezes was de collega van Lindertje en tevens diens beste vriend. Reeds toen al was er dus sprake van een duo Boel Nölle!)

Op de hoek van de Koppelstraat stond een vrijstaand huisje. Hier woonde onder meer ene Van Berlo, een familie Rovers, Toon Kweens met zijn gezin en op het laatst Piet en Dora van Amelsfoort. Aan het begin van de Koppelstraat (nu het begin van de Janssensstraat) woonde de familie van Lierop, met Harrie en Marinus. Directe buur was Saris die naast zijn huis een klompenmakerij runde.

Vlakbij stond ook de loods van Mathijs Kamerling, die hier molenstenen verhandelde. Aan de Bosscheweg werd in de jaren dertig het huidige Mon Désir gebouwd, door ene Van de Vorst. Kamerling is daar een tijdje in de kost geweest. Daarnaast stonden de drie woningen die er nu nog steeds staan. Naast Van de Vorst woonde Klaas van Gameren, de eerste voorzitter van onze heemkundekring. Toen Dokter Dijkman als huisarts naar Aarle kwam, nam hij zijn intrek bij Klaas en werd de voorkamer zijn praktijk. Daarna heeft hier ook Willem van Bakel met zijn gezin gewoond. Zijn zoon Jan begon hier zijn eerste kapperszaak. Op de hoek van de Koppel-

straat met de Bosscheweg had Jan van Brug een bakkerij, kruidenierszaak en een 'stille kroeg'. Dit laatste was wel op meer plaatsen gebruikelijk, zoals naast de snoepwinkel van Dina van Melis aan de Lieshoutseweg.

Niet ver hiervandaan stond de boerderij van Marinus Dokters van Leeuwen. Daar hielp Toos vaak mee in het huishouden. Als tegenprestatie kreeg ze regelmatig een zak aardappelen mee naar huis. Op een zaterdag ging Toos weer een handje helpen. Marinus was op het veld de bieten aan het rooien. Toos zorgde ervoor dat het huis er weer op zijn zondags uitzag. Daarna werd de plattebuis nog van het nodige hout voorzien en klaar was Toos. Toen ze net thuis was gekomen, hoorde Toos mensen schreeuwen dat er brand was. Tot haar schrik zag Toos dat de boerderij van de familie Dokters van Leeuwen in brand stond. Toos was hiervan natuurlijk helemaal ontdaan, vooral ook omdat Betje, de vrouw van Marinus 'op het laatst liep'. Gelukkig was de moeder van Toos baakster, zodat die zich snel over Betje ging ontfemen. Vanwege deze brand moesten Marinus en Betje verhuizen en woonden ze een tijdje op Croy, in het voormalige buitenhuis van de familie Raijmakers. Ook daar ging Toos vaak naar toe. Tijdens de oorlog ging Toos regelmatig naar de Valkendijk en Croy om daar op de stoppelvelden, tussen het achtergebleven maaisel, te zoeken naar roggearen. Na afloop ging ze vaak met de ketting 'zwieren' die daar aan een eik was gehangen en als 'zweef' diende. In die tijd was het immers vanzelfsprekend dat de kinderen hun eigen vertier 'organiseerden'. Hun Ipad bestond slechts uit een lei met een griffel. Tegenwoordig zit Toos ook regelmatig aan haar laptop en maakt daarmee menig digitaal uitstapje. Een prima harde schijf heeft ze echter al met haar geboorte meegekregen. En daar heb ik in dit geval dankbaar gebruik van gemaakt!

Het bruidsjurkje dat Toos nog steeds bewaard heeft

Toos (het kleinste meisje met strik) als bruidje bij het gouden bruidspaar Willem en Tonna Wich

Het vliegtuig van de burgemeester

Henk van Beek

In een eerdere uitgave van dit blad werd al eens een artikel gewijd aan Alphons Albers Pistorius die vanaf 1908 tot 1924 burgemeester was van Aarle-Rixtel. Ook toen werd al aangehaald dat de burgemeester een aantal bijzondere hobby's had, waaronder vliegen. Ofschoon daarover geen zekerheid bestaat, is hijzelf waarschijnlijk 'de vliegkunst nooit machtig geweest', om het maar eens plechtig uit te drukken. Om het luchtruim te kiezen huurde hij een piloot in, de heer Straszer. Over diens escapades is niet veel bekend. In de Meierijsche Courant van 18 april 1921 is echter onderstaand artikel opgenomen:

Gistermiddag maakte vliegenier Straszer op Molenheide een eerste proefvlucht met de vliegmachine van de heer Albers Pistorius, burgemeester van Aarle-Rixtel, welke machine hij daags te voren uit die plaats had gehaald en gistermorgen had gemoniteerd. Met hem maakte de mecanicien Van Lieshout en een particulier de proefvlucht mee. Na een schitterende tocht van bijna dertig minuten boven Eindhoven en Helmond, op een hoogte van gemiddeld 1000 meter, kwam Straszer tegen de sterke wind in over het paviljoen heen naar het vliegveld dalen, toen bij de aanraking met de aarde het toestel met kracht tegen de grond botste en op de kop kwam te staan. De mecanicien werd uit de cabine geslingerd, doch bekwam slechts een lichte kneuzing aan de hand. De ander passagier, die inmiddels het toestel snel had verlaten, kwam er niet zonder kleerscheuren en een overigens weinig ernstige wonde af. Straszer zelf, die direct zeer belangstellend naar zijn passagier informeerde, bekwam geen letsel. Het toestel werd echter geheel vernield. De schroef brak bij aanraking met de aarde doormidden, waarbij het afgeslagen gedeelte schier totaal versplinterde. Het gehele onderstel werd in elkaar gedrukt en verwrongen en drong op meerdere plaatsen door de wand van de romp heen, die dus ook geheel geschonden werd, terwijl tenslotte de beide vleugels aan de voorzijde ernstig beschadigd werden. Er was met de machine niets meer aan te vangen, vertelde Straszer ons. Het was goedkoper een nieuwe aan te schaffen dan de verongelukte te herstellen. Straszer was door het ongeluk zeer getroffen, daar de eigenaar hem de machine voor de ganse zomer welwillend tot zijn beschikking had gesteld,

tot het maken van passagiersvluchten. De hele dag weer voor niets gearbeid, zuchtte de mecanicien, die zijn Hollands ten dele aan Straszer heeft geleerd en daarvoor in ruil Duitse taalles heeft gekregen.

Uit archiefstukken is niet duidelijk geworden of Albers Pistorius hierna nog een nieuw vliegtuig heeft aangeschaft. Ons lid Jos van de kerkhof heeft echter nog een foto waarop zijn vader en twee andere kinderen op een vliegtuigje poseren. Volgens de vader van Jos was dat vliegtuig van Albers Pistorius, dat de opa van Jos, waarschijnlijk nadat het was afgedankt, in eigendom had gekregen!

Laantje van Van der Gaag

Henk van Beek

Recentelijk kregen we voor onze collectie 'oud speelgoed' een zeldzaam puzzeltje aangeboden. Ofschoon er geen direct verband bestaat tussen de puzzel en Aarle-Rixtel is het niettemin toch de moeite waard de achtergrond hiervan hier te plaatsen. De puzzel laat namelijk een afbeelding zien van 'het laantje van Van der Gaag'. Het heeft betrekking op de perikelen rond de aanleg van een spoorweg nabij Delft. Deze zaak heeft destijds landelijke bekendheid gekregen. Op de site WikiDelft werd onderstaande beschrijving gevonden:

"Het aanleggen van de spoorwegen in Nederland had nogal wat voeten in de aarde. Zo moesten de (particuliere) spoorwegmaatschappijen de grond onder en langs het beoogde tracé kopen van de grondeigenaren. Die konden niet alleen veel te hoge prijzen vragen, ook konden ze buitensporige eisen stellen aan de maatschappijen. Een beroemd voorbeeld hiervan is het Delftse 'Laantje van Van der Gaag'.

Jacob van der Gaag was eigenaar van de stads-herberg aan het Zuideinde en van enkele stukken grond in die omgeving. Een van die stukken grond was een laan die het tracé kruiste van de voorgestelde spoorlijn van Den Haag naar Rotterdam, dat door de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij (HSM) aangelegd zou worden, in de jaren 1840.

Van der Gaag had intussen dat laantje verkocht aan drie 'investeerders': A.H. van Wickevoort Crommelin, A.H. van Lennep en J. van der Meije. De HSM bood deze heren de som van honderd gulden, maar zij vroegen een bedrag van tienduizend gulden. De heren waren wel bereid tot een compromis, maar vroegen daarbij om een station vlakbij hun buitenplaatsen in Aerdenhout. De HSM vocht deze zaak op beroep van de Onteigeningswet aan voor de rechter, tot aan de Hoge Raad.

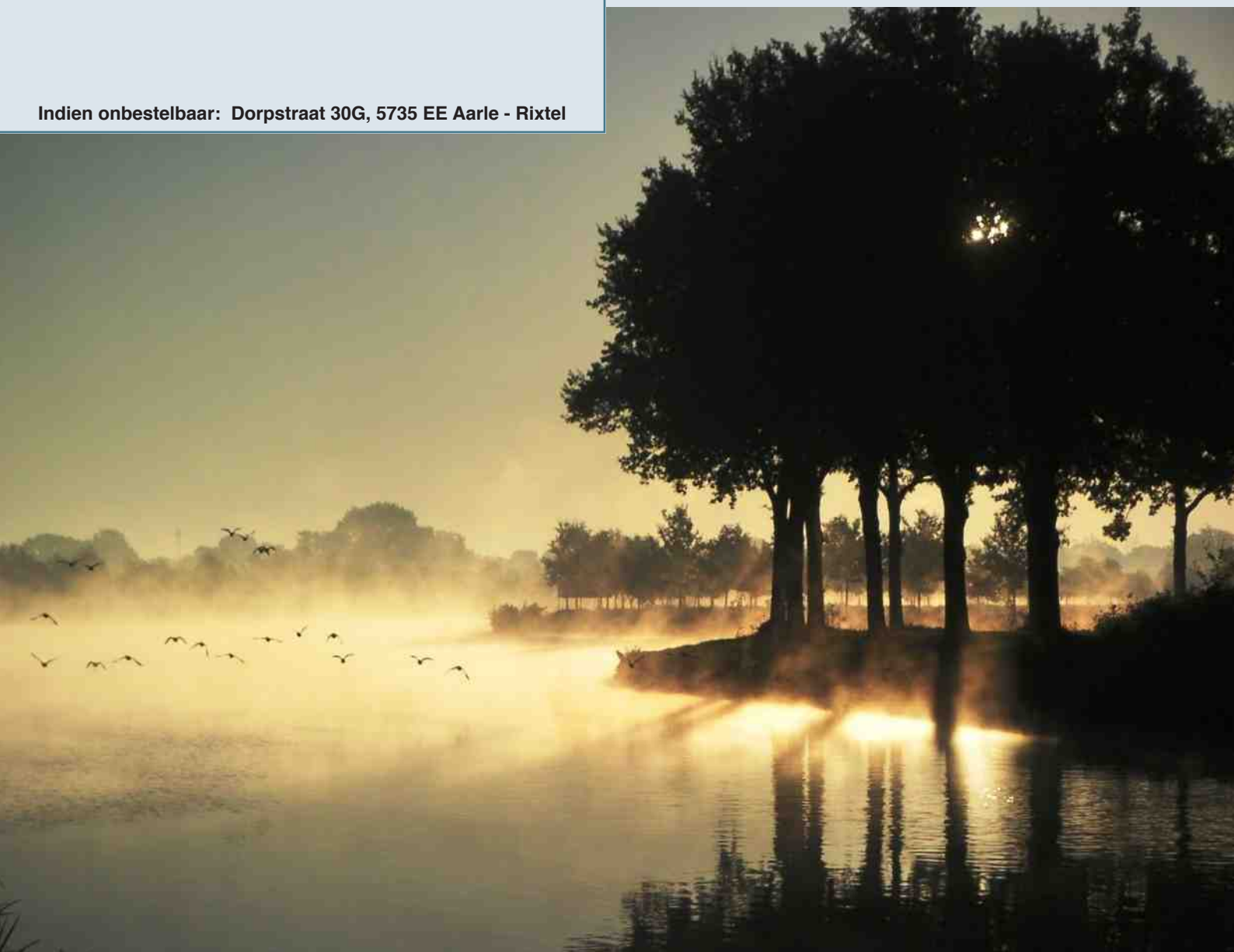
In de tussentijd bracht deze zaak de voortgang van de lijn in ernstig gevaar en de HSM besloot de bluf van de heren te beantwoorden met een tijdelijke oplossing:

een hulplijn die om het laantje van Van der Gaag heen zou lopen en het niet zou kruisen, een ontwerp van F.W. Conrad. Het resultaat was een 'Kromme Lijn', zo genoemd met een knipoog naar de heer Crommelin.

Het werd een beroemd geval. De lijn werd geopend op 3 juni 1847 en de heren zagen dat hun zaak verloren was. Enkele dagen later boden ze de grond aan de HSM aan en die (ze hadden al gerekend op een overwinning) trok het spoor door over het laantje van Van der Gaag en brak de lus af."

Indien onbestelbaar: Dorpstraat 30G, 5735 EE Aarle - Rixtel

Heemkundekring Barthold van Heessel

De kring is opgericht in 1952 en stelt zich ten doel het bevorderen in brede kring van de belangstelling voor en de kennis van eigen streek, volk en gebruiken en van heemkundig waardevolle overblijfselen uit vroeger tijden. Om dit doel te realiseren kent de

heemkundekring de volgende werkgroepen:

monumenteneducatie

dorpswandelingen

lezingen/cursussen

genealogie

fotowerkgroep

bibliotheek/archief

redactieraad Het Hagelkruis

Heemhuis Barthold van Heessel

Ons heemhuis bevindt zich aan de Kouwenberg 37. Het voorhuis kan men gratis bezoeken. In 'de goei kamer' staat de koffie of thee voor u klaar. Ook hebben we een gezellig buitenterras. Het museumgedeelte omvat collecties met verschillende thema's, die elkaar periodiek afwisselen.

Openingstijden

zondagmiddag: 14:00 - 17:00 uur

woensdag: 9:30 - 12:00 uur, 14:00 - 17:00 uur, 19:30 - 22:00 uur

Let op: in juli en augustus is het heemhuis niet open op de woensdagavond.